

Formele liricii digitale: teorii și definiții

Cercetător științific, doctorand, Gotca Rodica

Universitatea de Stat din Moldova

Abstract: *The technologization of society has stimulated the emergence of a new poetry - digital poetry, which is nothing but the form in which the lyrical text has evolved after postmodernism, a genre of electronic literature with a prominent and crucial use of computers, which harmoniously combines the literary with the digital.*

The first computer-generated poems were indirectly produced by Theo Lutz in 1959, which led to the appearance of the "Oulipo" circle, followed by similar ones: "Alamo", "Logolalia", "Spidertangle", "Indra's Net" etc.

In this article, we present the digital lyrics that appeared as a result of the impact of the evolution of technologies on literature and define its forms, which were highlighted by series of identifiable products according to certain features that allow us to group them and create some species. Thus, we present and give examples for: E-poetry, visual poetry, digital "visual noise" poems, video poetry and holopoetry.

This study starts from the research carried out by L. B. Gattass, M. Eskelinen and R. Koskimaa, A. Ciorogar, M. Roznoveanu, M. Engberg et al. Thus assembling a useful tool in approaching the digital lyrical genre.

Keywords: *literature, digital poetry, E-poetry, videopoetry, holopoetry*

Lumea se schimbă și odată cu ea și literatura, care abundă în forme noi ce încearcă a ne ajuta să percepem această lume în plină schimbare. Fiind unul dintre cele mai receptive la schimbări, genul liric reușește să absoarbă fiecare mișcare din mediul social, politic, artistic, tehnic etc și să creeze noi modalități de a putea înțelege ceea ce se întâmplă în jurul nostru.

În articolul dat prezentăm lirica digitală apărută în urma impactului evoluției tehnologiilor asupra literaturii și definim câteva forme ale acesteia, care s-au evidențiat prin serii de produse identificabile conform unor anumite trăsături care ne permit să le grupăm și să creionăm niște specii. Cercetătorii orientați spre studiul literaturii digitale afirmă că poezia digitală este forma în care genul liric a evoluat după postmodernism, îmbinând astfel tehnologiile omniprezente și formele literare noi.

Despre lirica postmodernistă, Brian McHale spune că aceasta reprezintă un fenomen divers ce conține practici destul de nelegate unele de celelalte în originile lor, ce converg treptat spre a contura o nouă dimensiune – cea a poeziei digitale [7]. Aceasta se manifestă prin forme precum „action – painting”, „action - poetry” etc., iar happeningul, performance-ul, instalația etc. sunt forme vii, „adevărate”, ale artei de azi [10, p.27].

În blogul revistei Cultura, Alex Ciorogar publică *Noua poezie nouă. Dincolo de „douămiism”*, un dosar în care investighează discursul poetic românesc după anii 2000, marcat de trăsăturile „extremei-contemporaneității (direcțiile post-umane, influența mediilor electronice, consecințele globalizării sau ale capitalismului cognitiv și altele)”. Cercetătorul vorbește aici despre faptul că poezia contemporană, marcată de digital, problematizează noile condiții social-tehnologice, fiind rezultatul unor tensiuni dintre principiile tradiționale și cele apărute sub impactul noii culturi digitale. „Poezia actuală a reușit însă să integreze mecanismele ce păreau să-i prevestească moartea.”

Poezia nu se mai raportează la mediul literar, ci la oricare dintre arte (muzică, pictură etc), iar poetul adaugă rolului de scriitor calitatea de gamer, hacker, DJ, internaut etc. Cât despre limbaj, acesta este tehnologizat, devenind „o simplă extensie tehnologică”, iar exemple în acest sens sunt cărțile din spațiul literar românesc semnate de Alex Văsieș („Instalația”), Radu Nițescu („Dialectica urșilor”), Andrei Dósa („Nada”) etc.

Schimbarea adusă în lirică de digitalizare este una la nivel ontologic, pentru că poeticul nu mai ține de real ori imaginar, ci de virtual [2]. Tehnologiile au determinat (re)scrierea poeziei în mediul digital, extinderea acesteia către site-uri, către experiment, către jocul lingvistic din rețea și programarea în corpul său a unui fragment de artă software [4, p.222].

Există multe tipuri de poezie digitală, cum ar fi hypertext, poezie cinetică, animație generată de calculator, poezie vizuală digitală, poezie interactivă, poezie codificată, poezie holografică (holopoetrie), poezie video experimentală și poezii care profită de natura programabilă a computerului

să creeze lucrări care sunt interactive sau să folosească abordarea generatoare sau combinatorie pentru a crea text (sau una dintre stările sale) sau pentru a implica poezii sonore sau pentru a profita de lucruri precum listservs, bloguri și alte forme de comunicare în rețea pentru a crea comunități de scriere și publicare în colaborare (ca în wiki-urile poetice). Totuși, primele poeme generate de calculator au fost cele produse prin programarea unui Z22 al lui Konrad Zuse, de matematicianul german Theo Lutz în 1959 [16].

În 1959, în Stuttgart, Germania, lingvistul Max Bense, asistat de inginerul Théo Lutz a reușit să programeze un „calculator“ pentru a face, în limba germană, primul vers liber „electronic“. Acest lucru a fost realizat pentru limba engleză în 1960. În 1973, Richard W. Bayley publicat sub titlul *Poeziile Computerului* o scurtă trecere în revistă, un fel de antologie a poeziei ce ia amploare, între anii 1960 și 1971, în Statele Unite, Canada și Marea Britanie.

În limba franceză, în 1964, Jean A. Baudot, va reuși să facă o colecție de prim vers liber scris de un calculator electronic, folosind un software numit *Expresie*.

Aceste inițiative par să-i fi determinat pe Raymond Queneau și François Le Lionnais să creeze *Oulipo* la Paris, în 1959, sub auspiciile Institutului de Patafizică.

Din 1979 până în 1995, cu răspândirea masivă a microcomputerelor personale și microcalculatoare personale, care au un ecran, apoi culori și sunet din 1985, se vor multiplica experimentele.

Alamo ia inițiativa în 1981. Din 1989, *Asociația Laire* se va concentra asupra poeziei. Ultimele prelungiri au fost efectuarea și prezentate în Paris la Centrul *Georges Pompidou*, în 1999, prima „operă digitală multimedia: *Trei mitologii și un poet orb*”, de Jean-Pierre Balpe, Henri Deluy și Joseph Gugliemi, construită pe o utilizare interactivă a trei serii de sunete sintetizatoare, imagini și text. O altă operă digitală, *Alletsator*, proiectată în portugheză de Pedro Barbosa, a reluat în 2001, la Porto, Portugalia, la teatrul *Sa e Fe* [15, p.68].

Spidertangle (<http://www.spidertangle.net/home.html>) este un alt proiect puternic de e-poezie cu poeți remarcabili care comunică prin intermediul listelor spidertangle și produc o mare colecție de cărți, antologii, portaluri, etc. Centrul de Poezie Electronică (<http://www.h-net.org/~clc/etext/literature.html>) cu lista ei poetică de la SUNY-Buffalo, e o prezență remarcabilă în poezia americană, cu Charles Bernstein în consiliul său consultativ [13, p.101].

Proiectul lui John Cayley *Indra's Net* poate fi înțeles ca fiind o preluare agresivă (în termenii lui Eco a „muncii deschise”) interactivitate, mișcare, co-creație și generare continuă; folosește metode generative și procese aleatorii pentru a crea texte pentru un cititor care poate să interacționeze cu el.

Având în vedere acest nivel de interactivitate, care este construit în *Indra's Net*, nu este surprinzător că au fost create selecții din acesta, cum ar fi *Book Unbound*, fie ca instalații în care textele sunt proiectate pe pereți și cititorii / trecătorii pot interacționa cu textul.

Din perspectiva *Manifestului pentru Cyborgi* al lui Haraway, *IndraNet* este un cyborg; interacționând cu el devenim cyborgi; înțelegerea noastră - învățarea lumii devine una informată de viziunea cyborg [5].

Ultima perioadă, din 1995 până în 2005, este un moment de mari contradicții. Creșterea rețelei de internet a provocat, de atunci, emoții considerabile, din punct de vedere intelectual, în cercurile literare și editoriale. Acest fenomen, cu toate acestea, maschează regresii profunde, mai ales din 2000.

În ceea ce privește editarea literară, barbotarea inițiativelor a devenit vertiginoasă. Indiferent dacă se află într-un format hypertext sau hypermedia, volumul resurselor digitale oferite online pe Internet a devenit imens. Articole, reviste, publicații, site-uri editoriale, colecții de texte digitalizate, portaluri de referință numără acum mii sau zeci de mii în toate limbile [15, p.67].

Poezia digitală este analizată și în teza de doctorat *Literatura Digital: Desafios Teóricos e Estéticos* semnată de Luciana Barroso Gattass, în care cercetătoarea prezintă câteva lucrări extrem de interesante, cum ar fi *Overboard* de John Cayley și Giles Perring, care este un „text- eveniment” ce reprezintă o structură lingvistică dinamică, în care literele, conform unui algoritm prestabilit, determină apariția unor texte legate de acestea. *Overboard* reprezintă un text stabil, în care literele creează iluzia unei scufundări sau ridicări la suprafață formând astfel texte noi, care „plutesc” pe ecran, pentru a fi citite și a dispărea mai apoi [8, p. 29-30].

Poezia digitală solicită ca valoarea semantică și „grafica gestaltă a literelor” să fie plasată în prim-plan alături de practicile cinetice și interactive. Manipulările morfologice devin factori constituenți ai sensului, cum poate fi observat în *Terra* (1956) de Décio Pinatari și în *Gymnasia* (1988) de Ana Maria Uribe.

Cercetătoarea L. B. Gattass accentuează faptul că poezia digitală este amplasată pe mai multe planuri, ceea ce se datorează codificării sale digitale, imbricațiilor dintre ceea ce poate fi numit provizoriu semnificativ și aranjamentele materiale fluide. Poezia digitală nu mai funcționează ca o entitate autonomă, ci ca una instanțială în timp, adus la viață prin intermediul software-ului. Un exemplu este *Text Rain* (1999) de Camille Utterback și Romy Achituv, în care semnul lingvistic nu este doar parte a conținutului textului literar, ci și parte a spectacolului (în locul picăturilor de ploaie, cad litere, care instaurează astfel o tendință spre dematerializare a conținutului acestui tip de poezie digitală). Analizând această instalație textuală, Francisco J. Ricardo scrie că *Text Rain* funcționează în baza prezentării unei serii de spații discursive/ momente ale ființei, apărute într-o manieră graduală, care definește țesătura textuală ca pe o producție „transmodală” [8, p. 130-135].

Text Rain este o instalație textuală interactivă constând dintr-o cameră care captează imaginile participanților și proiectează imaginile lor în oglindă în alb și negru pe un ecran mare, combinându-le cu o animație color de litere virtuale care cad. Participanții vor „colecta” versuri din poemul *Talk, You* de Evan Zimroth din cartea *Dead, Dinner, or Naked* (1993). Algoritmul este simplu: literele vor cădea și se vor stabili momentan, pe suprafața unor obiecte proiectate pe ecran, care au un grad de întunecare mai înalt decât cel prestabilit de program. „În cazul în care participanții își ridică brațele sau aduc cu ei o recuzită, cum ar fi o umbrelă, ei pot manipula rata cu care cad literele, făcându-i să plutească și să se unduiască. Un vers poate fi format dacă un participant zăbovește pentru a colecta suficiente litere. Într-o descriere voce off conținută în videoclipul instalației, Camille Utterback afirmă că poemul este selectat intenționat din cauza temei sale, „corpuri și limbaj”: „Literele care cad nu sunt aleatorii, ci formează rânduri ale unui poem despre corpuri și limba. Citirea frazelor din instalația *Text Rain* (Fig. 1) devine atât un efort fizic, cât și cerebral” [8, p. 137- 138].

Figura 1. Poză a instalației *Text Rain* (1999) de Romy Achituv și Camille Utterback (1999)

Text Rain conciliază textualitatea și imaginația, oferind cititorului senzația unei lecturi „senzoriale”, punându-i la dispoziție un sistem complex, indeterminat, marcat de contingență și de presiunea de a alege. Comunicarea pe care o încearcă cititorul cu acest tip de text este una complexă, care mizează pe intuiție oferindu-i acestuia elemente cu o lizibilitate redusă și cu un sens pe care trebuie să-l descopere făcând conexiune cu cele receptate anterior ori presupuse după fragmentele de texte deja văzute. Cititorul ajunge în pragul conexiunii cu textul, însă nu o poate obține deplin, având în față un sistem „poietic autoizolat” [8, p.140-143].

Deși poezia digitală a fost deseori criticată pentru manierismul său, pentru efectele sale tehnologice autocentrate, referindu-se la nimic altceva decât el însuși și calitățile sale estetice, pentru imaginea sa adâncă, lipsită de profunzime hermeneutică, pentru trecerea de la preocupările simbolice la stimularea senzuală, pentru codurile și bazele sale de limitare, aproape toate preocupările sale importante pot fi trasate înapoi la predecesorii săi istorici, reflectarea materialului limbaj concret, încălcarea limitelor genului, multilinearitatea și explorarea structurilor spațiale, mișcarea și interactivitatea fiind strategii-cheie sunt concepte vitale în avangarda istorică.

În literele poetice digitale se scaldă, strălucesc, tremură, se scufundă, se mișcă (Emmett Williams, *Epoca Voyelor*), îndeplinindu-se sarcinile imaginilor (seria de anipoemuri ale lui Ana Maria Uribe), provocând confuzie semantică (Giselle Beiguelman, *Reciclat*), suprapuse, văzute din toate părțile, în jurul axei lor proprii (Mary Flanagan, *Casa*), tăiate în bucăți și recombinate cu materiale de

scrisori extraterestre (Marko Niemi, *Concrete Stir Fri Poems*), distorsionate audibil (Takaumi Furuhashi, *Kotoba Asobi*).

Poezia digitală se redefinește continuu. Creșterea masivă a internetului și a festivalurilor dedicate acestui tip de poezie în ultimii ani au introdus artiștii unul în munca celuilalt, dând naștere unei comunități globale, a cărei ingeniozitate și gândire poetică se bazează pe vitalitatea sa [4, p.225].

Poezia digitală înglobează în construcția sa mișcarea, sunetul, imaginea, combinarea și recombinația literei, fiind un gen literar care se redefinește continuu. Instaurându-se ca o formă poetică deplină, poezia digitală și-a extins aria de activitate și a proliferat în numeroase subgenuri/forme, unele deja atestate de critica literară, altele încă în stare hibridă.

Printre acestea se numără: *autopoemele*, *Cin(E)Poezia*, *Click-poezia*, *Computer poem*, *Cyberpoezia*, *Cybervizualul*, *Cuvântul electric*, *E-Poezia*, *Holopoezia*, *Hypercard-ul*, *Infopoezia*, *Interpoezia* sau *poezia interactivă hypermedia*, *Poem-Clip Digital*, *Poemele pe computer*, *Poemele Permutaționale*, *Poezia CINETICĂ*, *Poemele-Diagrame*, *Poezia Hypertextuală*, *Poezia în buclă* sau *Looppoetry*, *Poezia New Visual*, *Poezia sonoră*, *Pixel- poezia*, *Videopoezia*, *E-mail poezia*, *Google poezia* ș.a.

Dintre aceste forme vom prezenta mai jos doar câteva, mai prolifiche în produse și care au reușit să-și confirme statutul de specie a liricii digitale:

E-poezia fiind localizată în spațiul Internetului, textul ei funcționează în format electronic sau digital, poate lua orice formă, poate omite regulile de punctuație, poate fi scrisă oriunde și de oricine, aceasta este atât o premisă cât și un impediment în apariția și promovarea poeziei de calitate și în interpretarea e-poeziei. Pentru extinderea acestui tip de poezie, literatura *Oulipo*, proiectul *Flarf* și însuși Web-ul sunt domenii deschise și primitoare.

Alan Sondheim este o apariție total inedită ale cărui poeme și lecturi sunt o performanță spontană, unică de felul ei: arătând videoclipuri și fotografii, joacă coloane sonore însoțite de live, tastând textul de-a lungul ecranului computerului.

Așa gen de e-poezie, atât din cauza mediului său cât și din cauza designului poeziei - rolul de laborator în care micro-efectele subiectivității în discurs pot fi experimentate pe și prin manipularea limbajului, ar putea să fie explorată ca o cheie a conștiinței contemporane.

Literatura *Oulipo*, în special Georges Perec, a creat obsesiv exerciții de scriere folosind constrângeri sau înlocuiri (cum ar fi poemul *Wath You* de Sondheim).

Un alt „proiect” numit *Flarf*, dedicat esteticii goticului și cuprinzând poeți tineri mai ales din New York și California, a demarat în vara anului 2001, dar a atins noi înălțimi de activitate și intensitate după 9/11; *Flarf* se dezvoltă într-un spațiu performant post-traumatic de reziliență și ingeniozitate, se concentrează pe gunoiul de zi cu zi din noi, ce trebuie să treacă prin această comunicare susținută și nemodificată în mediu.

Web-ul a fost anunțat ca un domeniu al anonimatului și deci al libertății pentru artiști, antreprenori, consumatori și socializatori; dacă nimeni nu știe cine „sunteți într-adevăr” nu puteți fi discriminat [3].

O altă formă a liricii digitale este *poezia vizuală*, termen ce apare odată cu Grupul 70, la Florența în 1963, din care au făcut parte Eugenio Miccini, Lamberto Pignotti, Luciano Ori, Lucia Marcucci și Michele Perfetti. Poezia vizuală este o tentativă de contrapunere a cuvântului cu imaginea și în particular cu universul de imagini produse și distribuite prin mass media. Aceasta extinde posibilitățile poemului, fiind mai mult decât o pictură din cuvinte și o poezie cu imagini [12].

Dintre autorii contemporani se evidențiază Anatol Knotek un artist austriac, care se ocupă în special de poezie vizuală/concretă, instalații din și cu texte, tipografie experimentală și artă conceptuală, fiind recunoscut internațional și având expoziții în toată lumea, fiind publicat în ziare, antologii și alte asemenea. Ca exemple servesc *Portretul lui Bob Dylan*- colaj din cuvinte (Fig. 2) și *Ego*- poezia concretă (Fig. 3).

Fig. 2. Portret Bob Dylan- colaj din cuvinte

Fig. 3. Ego- poezie concretă

Un alt autor, Alexandru Chira „poate, unul dintre cei mai reprezentativi artiști plastici contemporani care lucrează în domeniul poeziei vizuale” a realizat poeme și cicluri de poeme vizuale relevante: *Poeme colet* (1973), *Fereastra-poem* (1981), *Poem-angrenaj*, *Stereopoeme*, *Telepoeme* (1980 – 1982) etc. [11].

Relația cuvânt- imagine este pe deplin reliefată în poezia vizuală, care susține ideea de simbioză a acestor elemente și se evidențiază prin proliferarea a două tipuri de poezie vizuală: pictopoezia și poezia concretă.

Poemele digitale cu „zgomot vizual”, combină textele cu imagini, sunete și chiar operațiuni digitale, iar ca lucrarea să fie lecturată cititorul trebuie să se implice direct în aceasta. „Zgomotul vizual” este o strategie bazată pe hypermedia cu trăsături poetice, iar cel mai bine relevă acest lucru poemele lui A. Campbell, A. F. Wysocki și J. Rosenberg.

Spawn de Andy Campbell, folosește „zgomote vizuale” prin mijloace cinemactice în primul rând. Prin deplasarea textului, lucrarea introduce dificultăți în citire. Relația sintactică dintre cuvinte este ambiguă și cititorul / utilizatorul este lăsat să decidă ce înseamnă aceste animații textuale în raport cu sensul semantic al cuvintelor. „Zgomotul vizual” din *Spawn* este, de asemenea, creat prin tipografie neconvențională și dimensiunea literei. Lucrarea este construită ca o imagine a unui borcan de sticlă întoars cu capul în jos cu o plantă în ea. Cercurile întunecate se deplasează deasupra plantei. În cazul în care cititorul/utilizatorul duce cursorul la unul dintre cercurile întunecate, un text „izbucnește” în afara borcanului; dacă cititorul/utilizatorul face click, un strat suplimentar de elemente vizuale sau textuale apar în jurul, și deasupra borcanului și a textului inițial. Cercurile negre și textele care sunt conectate la fiecare sunt zece la număr [6, p.1-31].

Considerată direcție inedită a liricii digitale, *poezia sonoră* utilizează drept materie de bază doar sunetele, fără a admite vreo implicație din partea oricăror forme lexicale, cum era în cazul speciilor prezentate mai sus. Această practică se face cunoscută datorită avangardelor de la începutul secolului trecut, care doresc să rupă orice legătură cu tradițiile burgheze. Predilecția pentru sunet în defavoarea cuvântului a caracterizat creația acestor mișcări, care au determinat spre colaborare poezii și muzicienii.

În poezia sonoră, asupra literei scrise primează litera pronunțată – sunetul. Acest tip de poezie a cunoscut ascensiunea de la jum. sec. XX, prin generații de autori, printre care și H. Chopin, B. Heidsieck, T. Tzara, K. Ladik ș.a.

Astăzi, poezia sonoră și are festivalurile și orașele ei, cum sunt New York, Chicago și Berlin, în care se desfășoară periodic evenimente ce implică prezentarea unei poezii interpretate vocal de pe scenă. Aceste festivaluri se bucură de o imensă popularitate, de exemplu în Genova, poetul italian Claudio Pozzani adună anual cele mai strălucite nume ale literaturii pe o scenă. Un alt eveniment de impact de acest fel este și Poetry International de la Rotterdam, care are deja peste 40 de ediții în care scriitorii europeni își interpretează live poezia, într-o atmosferă în care cuvântul lor este auzit, citit și tradus pentru o receptare mult mai acută. Edițiile acestui festival sunt înregistrate și disponibile pentru a fi vizionate online: <https://m.youtube.com/watch?v=immZBMK9KVw> [14].

Videopoezia este o formă specială de artă video care cuprinde texte de poezie elaborate la diferite nivele acustice și vizuale [17]. Drept exemplu menționăm doar câteva dintre numeroasele videopoeme aflate pe YouTube: *Reticent Sonnet* de Anne Carson <https://m.youtube.com/watch?v=pLdAkDi5u9E>, *Pleasurable Complexity* de Thylas Moss <https://m.youtube.com/watch?v=4whMpQweVnl>, *Naked Leaf Dissolve* de Aaron Fagan- <https://m.youtube.com/watch?v=RDXDD70Phv68>, *Accents* de Denice Frohman <https://youtu.be/84ZcT1jDCjk>, *Tata* de Artiom Oleacu- <https://m.youtube.com/watch?v=8rSEs3-mcOA&feature=youtu.be> și altele) [20]. Videopoemele date sunt producții ce pot fi analizate nu doar din perspectiva stratificată a textului, după Ingarden, dar pot fi văzute și ca niște montaje video și pot fi percepute în dependență de coloana sonoră ce le însoțește, ori de culorile, formele și planurile ce deschid noi perspective de receptare.

O altă serie de exemple, deja din spațiul românesc, este cea creată, în 2018, de trupa FiRMA – *Poezii alese*, volumul I, care însumează nouă videopoezii pe care compozitorul FiRMA (Daniel Rocca) le numește „acte sonore realizate pe versurile unor poeți clasici și contemporani”: *O, rămâi* de Mihai Eminescu (<https://youtu.be/jWhcQSdmFvE>), *Una e, alta e* de Svetlana Cârstean, *Rar* de George Bacovia (<https://youtu.be/Lfa3cp1OC7E>), *Altă plasă* de Adela Greceanu (<https://youtu.be/tBX1efcbtF8>), *Vis cu cai* de Leonid Dimov (https://youtu.be/G_twl1wazGc), *În lemn* de Nina Cassian (https://youtu.be/J1c_rNbZlhs), *Spațiu vital* de Elena Vlădăreanu

(<https://youtu.be/FnIB3IphI-4>), *Dacă ne-am ucide unul pe altul* de Ana Blandiana (<https://youtu.be/wzdKnrw06x8>), *Către cititori* de Lucian Blaga [18].

Holopoezia este o poezie digitală creată cu ajutorul hologramelor și are următoarele caracteristici: fluiditatea semnalului verbal și interpolarea semantică, și anume, mutabilitatea topologiei actuale a cuvintelor din spațiu care conduce la schimbări în sensul acestora.

De exemplu servesc : *MAYBE YHEN, IF ONLY AS*, 30x40 cm, stereogramă holografică multicoloră (WL transmission) 1993, de Friedrich W. Block, Kassel, Germania (Fig. 5); *HOLO/OLHO*. 25x30 cm, 1983, Colecția UECLAA, University of Essex, UK, de E. Kac [19].

Fig. 4.15. *MAYBE YHEN, IF ONLY AS*, 1993, de Friedrich W. Block, Kassel, Germania

Un moment decisiv în această mișcare a avut loc în 1985, când Plaza, cu Augusto de Campos, Décio Pignatari, Moisés Baumstein și José Wagner Garcia a început un proiect colectiv de cercetare numit *Trilight*, realizat și coordonat de Plaza, care urmărea „să căsătorească cuvinte și imagini la lumină”. Prezentat la Muzeul Imaginii și Sunetului, în São Paulo, expoziția a înglobat proiecte poetice realizate cu holografie. [1].

Deoarece holopoezile creează texte vizuale care se bazează în întregime pe interacțiunea cu publicul, putem afirma că interactivitatea este esențială pentru holopoezie. E. Kac își definește proiectul *Holopoezie* ca fiind unul de co-creare, rezultat al eforturilor de colaborare în care „fiecare cititor își „scrie” propriile texte în timp ce privește piesa” (E.Kac). Cu siguranță, „coregrafia activată de spectator” a lui Kac este un indicator al logicii procedurale reciproce încorporate în orice comunicare literară bazată pe computer. L. B. Gattass reperează aici ideea că adevărata inovație a esteticii digitale – detectabilă nu numai în opera lui Kac, ci și în lucrările unei mari majorități a artiștilor new media – constă în articularea complexă a instanțierii materiale (prezență) cu intermedierea recursivă (adică informațională neîncorporată), tipare care circulă, probabil, independent de „mediul care le instanțează” [8, p.86].

Combinând textul și fișierul audio s-a format *click poezia*, care se structurează pe un mecanism ce presupune o linie pe care făcând click, utilizatorul generează a doua linie, astfel fiind desfășurat procesul de citire.

Unul dintre reprezentanții *click poeziei* este David Knoebel - artist/scriitor, născut în Statele Unite în 1949. Pagina web a lui Knoebel, *Click Poetry*, a apărut pentru prima oară în 1996. *Click poeziile* sale dintre care sunt mai cunoscute *Postmeaning*, *Cuvinte în spațiu* și *notWords* sunt amplasate în spațiul web, utilizează VRML (Virtual Reality Modeling Language) pentru a reda iluzia cuvintelor sortate în trei dimensiuni pe ecranul unui computer, includ citiri sonore, simultane, animații și cuvinte aleatorii [9].

Conform exemplurilor de mai sus, putem observa că schimbările în societate și anume tehnologizarea (digitizarea) acesteia a stimulat apariția unei noi poezii – poezia digitală, care nu e altceva decât forma în care a evoluat textul liric de după postmodernism, un gen a literaturii electronice cu o utilizare proeminentă și crucială a computerelor, trasând astfel paralele între literatură și TIC.

Referințe bibliografice:

1. Beiguelman, Giselle. *Liquid_Poetry.br*. [Accesat: 02.09.2019]. Disponibil: <http://cybertext.hum.jyu.fi/articles/111.pdf>
2. Ciorogar, Alex. *Noua poezie nouă. Dincolo de „douămiism”*, În „Blogul revistei Cultura”, seria a III-a, nr. 10 (566), 9 martie 2017, pp. 11-15. [Accesat 10.09.2022]. Disponibil: <https://blog.revistacultura.ro/2017/05/01/noua-poezie-noua-dincolo-de-douamiism-dosar-de-alex-ciorogar/>

3. Damon, Maria. *Electronic Poetics Assay. Diaspora, Silliness and? Gender?* În „Cybertext Yearbook”, Finlanda, Universitatea din Jyväskylä, 2003, pp.141-162. [Accesat: 02.09.2021].Disponibil: [https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/77549/Electronic Poetics Assay. Diaspora%2c Silliness and %3fGender%3f.pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/77549/Electronic_Poetics_Assay._Diaspora%2c_Silliness_and_%3fGender%3f.pdf?sequence=1&isAllowed=y)
4. Danci, Monica. *Digital Poetry at the Beginning of the Third Millennium*. În „Phantasma”, volumul 20 - Literature in the Digital Age, Cluj-Napoca: Fundația Culturală Echinoc, 2011, p. 220-225. <https://phantasma.lett.ubbcluj.ro/?p=731&lang=en> [Accesat: 08.09.2020]
5. Emerson, Lori. *Digital Poetry as Reflexive Embodiment*. În „Cybertext Yearbook”, 2002-2003, pp.88-106. [Accesat: 02.09.2020]. Disponibil: [https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/77546/1/Digital Poetry as Reflexive Embodiment.pdf](https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/77546/1/Digital_Poetry_as_Reflexive_Embodiment.pdf)
6. Engberg, Maria. *Aesthetics of Visual Noise in Digital Literary Arts*. În „Cybertext Yearbook”, 2010, pp.1-40. [Accesat: 02.09.2021]. Disponibil: [https://www.academia.edu/740325/Aesthetics of Visual Noise in Digital Literary Arts](https://www.academia.edu/740325/Aesthetics_of_Visual_Noise_in_Digital_Literary_Arts)
7. Eskelinen, Markku; Koskimaa, Raine. *The sense of Technology in Postmodern Poetry. Interview with Brian McHale*. Finland, Tampere, 23/04/99. [Accesat: 05.12.2019]. Disponibil: [https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/77562/1/The Sense of Technology in Postmodern Poetry. Interview with Brian McHale.pdf](https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/77562/1/The_Sense_of_Technology_in_Postmodern_Poetry._Interview_with_Brian_McHale.pdf)
8. Gattass Barroso, Luciana. *Literatura Digital: Desafios Teóricos e Estéticos*. Tese de Doutorado – Departamento de Letras, Rio de Janeiro: Pontifícia Universidade Católica do Rio de Janeiro, 2011. 192p. Certificação Digital N°0710504/C. [Accesat 16.01.2022]. Disponibil: [https://www.academia.edu/6366921/Luciana Barroso Gattass Digital Literature Theoretical and Aesthetic Reflections?email_work_card=view-paper](https://www.academia.edu/6366921/Luciana_Barroso_Gattass_Digital_Literature_Theoretical_and_Aesthetic_Reflections?email_work_card=view-paper)
9. Knoebel, David. *Faceți click pe Poezie*. [Accesat: 11.09.2021]. Disponibil: <http://home.ptd.net/~clkpoet/cpintro.html>
10. Mușina, Alexandru. *Eseu asupra poeziei moderne*. Teoria și practica literaturii. Chișinău: Editura Cartier, Ed. a II-a., 2017, 389p. ISBN 978-9975-86-212-7.
11. Oişteanu, Andrei. *Fişe pentru o antologie de poezie vizuală românească*. [Accesat: 12.09.2017]. Disponibil: <http://www.alexandruhira.ro/arhive/70>
12. Pesenti, Delia. *Poezia vizuală*. Traducere de Adrian Lesenciuc. În „Aisberg”, vol. IV Nr.8/2012. Serie nouă. Revistă murală. [Accesat: 11.09.2022]. Disponibil: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://primavarapoetilorfagaras.files.wordpress.com/2013/01/a151.pdf&ved=0ahUKEwjysN-3pZ7XAhXHYpoKHZgrBGwQFggkMAA&usq=AOvVaw2YpJ_SfgUclryNTYBtaMI9
13. Roznoveanu, Mirela. *The Virtual Mind*. În „Phantasma”, volumul 20 - Literature in the Digital Age, Cluj-Napoca: Fundația Culturală Echinoc, 2011, pp. 97-105. [Accesat: 10.09.2019]. Disponibil: <https://phantasma.lett.ubbcluj.ro/?p=617&lang=en>
14. Ţupa, Răzvan. *Prezența poeziei - dincoace de text și de literatură*. În „Dilemateca”, anul VII, nr. 72, mai 2012. [Accesat: 06.09.2019]. Disponibil: <http://dilemaveche.ro/sectiune/dilemateca/articol/prezenta-poeziei-dincoace-de-text-si-de-literatura>
15. Vuillemin, Alain. *L'Émergence des littératures digitales*. În „Phantasma”, volumul 20 - Literature in the Digital Age, Cluj-Napoca: Fundația Culturală Echinoc, 2011, pp. 65-70. [Accesat: 16.03.2021]. Disponibil: <https://phantasma.lett.ubbcluj.ro/?p=601&lang=en>
16. https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_poetry [Accesat: 11.07.2022]
17. https://en.wikipedia.org/wiki/Video_poetry [Accesat 09. 04. 2019]
18. <http://www.edituracasaradio.ro/prod.htm?grp=4&cat=21&prod=2356> [Accesat 20.08.2019]
19. <http://www.ekac.org/allholopoems.html> [Accesat 25.03.2022]
20. https://www.pw.org/content/six_video_poems [Accesat 11. 04. 2019]